

Н. М. АХТИРСЬКА. ПОНЯТТЯ МЕТОДОЛОГІЇ СУДОВОГО ПІЗНАННЯ ТА ВИТОКИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

На підставі аналізу чинного законодавства та судової практики обґрунтовується доцільність розробки методології судового пізнання, що сприятиме підвищенню якості судових рішень.

Ключові слова: *судова система, методологія судового пізнання, встановлення істини.*

На основе анализа действующего законодательства и судебной практики обосновывается необходимость разработки методологии судебного познания, способствующей повышению качества судебных решений.

Ключевые слова: *судебная система, методология судебного познания, установление истины.*

In virtue of analyses of current law and court practice settles the necessity of development of methodology of the judicial perception, which promotes the quality of adjudgement.

Key words: *court system, methodology of the judicial perception, establishment of truth.*

Однією з складових реформування судової влади, покращення якості судових рішень є прийняття нового кримінально-процесуального законодавства. Однак, очевидним є та обставина, що наявність найдосконаліших нормативних актів не забезпечить судочинство від загрози прийняття неправосудного рішення. Дослідження питань, пов'язаних з причинами невисокої якості судових рішень, створює теорію, яка формує відповідь на пошук реформатора. Існуюча практика покvapливого підходу до усунення «білих плям» в законодавчих актах, до вибірково-випадкових методичних рекомендацій щодо розгляду окремих категорій справ не виправдала сподівання на поліпшення судочинства, тим самим зумовивши потребу у формуванні нового методологічного підходу – методології судового пізнання. Розвиток окремих теорій (теорії доказів, теорії судових експертиз тощо) не спромігся надати методологічних рекомендацій щодо особливостей судового пізнання.

А.Ф. Коні, наголошував на тому, що «завдання кримінального суду полягають у дослідженні злочинної поведінки та у справедливому застосуванні до людини, визнаної винною, караючого закону. Але суд не механізм і не життєва абстракція, а живий, сприймаючий організм, який безпосередньо стикається з різноманітними наслідками та явищами суспільства. На різних рівнях кримінального процесу, досліджуючи кримінальну справу, пов'язуючи з нею особу порушника, оцінюючи його вину та порівнюючи з нею міру кари, спостерігаючи, щоб ця оцінка здійснювалась за правилами, що встановлені як для суспільства, так і для підсудного, суддя мусить застосувати всі сили розуму та совісті, знання і досвід, щоб досягти життєвої та юридичної правди справи»¹. Отже, доцільно визнати, що суд у процесі розгляду справи займається пізнанням, яке представляє собою сукупність процесів, процедур та методів набуття знань про явища та закономірності об'єктивного світу.

Пізнання виступає основним предметом гносеології (теорії пізнання). На необхідність комплексного, наскрізного підходу у формуванні наукової теорії, яка

© АХТИРСЬКА Наталія Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

б дала відповідь на питання судочинства методологічного характеру, вказує та обставина, що у сьогоденні спостерігається пошук правових відповідей на певний негативний наслідок у судовій практиці (або в окремії справі). На правильності такої позиції наголошував Аристотель «: «Із наук у більшій мірі вважається мудрістю та, яка обирається заради неї самої і з метою пізнання, а не та, що приваблює наслідками, і та, яка виконує керівну роль - у більшій мірі, ніж та, яка займає підлегле становище»².

Що ж таке судове пізнання? Яким же чином здійснюється пізнання у кримінальному судочинстві? Чим керуються суб'єкти судового пізнання? Конституція України визначила, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6).

Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 наголошено, що Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод. Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії³. Це зобов'язує суди при розгляді конкретних справ керуватися насамперед нормами Конституції України.

Завдання кримінального судочинства детально висвітлені у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України та полягають в охороні прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний⁴.

Завдання суду закріплені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», яким у ст. 2 визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України⁵.

Судову реформу в Україні започатковано в часи здобуття державної незалежності. Головна мета на той час полягала в тому, щоб утвердити судову владу як незалежну гілку влади в рамках системи поділу влади у демократичному суспільстві. Незважаючи на позитивні здобутки на цьому шляху, процес становлення незалежного судівництва в Україні характеризувався суперечливістю та непослідовністю. Далися ознаки консерватизму у підходах до реформування та брак чіткого бачення того, якою має бути судова система в державі, що керується верховенством права. За таких обставин на даний час українські суди ще не стали дієвим інст. Тутом захисту прав людини, рівень довіри до них з боку суспільства лишається вкрай низьким.

Однією з причин такого стану є: незавершеність реформи процесуального права. Справедливе судочинство та належний захист прав і свобод людини можливі лише за наявності досконалого процесуального законодавства. Проте правове регулювання кримінального судочинства в Україні залишається нереформованим ще з радянських часів, оскільки Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р., незважаючи на деяке оновлення, не відповідає захисту прав людини відповідно до європейських стандартів.

Поліпшення стану судочинства є можливим за умови не лише структурних, організаційних та фінансових змін, воно потребує ґрунтового науково-методичного та методологічного забезпечення.

Діяльність суду у кримінальному судочинстві базується на пізнанні події злочину (ретроспективне пізнання), на пізнанні даних про особу, що вчинила злочин, на пізнанні дій органів дізнання і досудового слідства, з метою оцінки доказової бази; на пізнанні причин і умов, що сприяли вчиненню злочину тощо. Результатом цієї діяльності має стати виконання покладених на суд завдань у формі правосудного рішення. Зважаючи на значущість пізнавальної діяльності суду, варто розробити методологію судового пізнання у розрізі формування дефініції «судове пізнання», структури, інструментарію, критеріїв тощо.

Загалом теорія пізнання може розглядатися з очки зору філософії, психології, фізіології центральної нервової системи тощо. Так, теорія пізнання, гносеологія, епістемологія, розділ філософії, в якому вивчаються проблеми пізнання та його можливостей, відношення знань до реальності, досліджуються загальні передумови пізнання, виявляються умови його достовірності та істинності. На відміну від психології, фізіології та інших наук теорія пізнання як філософська дисципліна аналізує не індивідуальні механізми, що функціонують у психіці того чи іншого суб'єкта, а загальні підстави вважати певний результат знанням, що відображає реальний, істинний стан речей.

Пізнання може розглядатися як творча діяльність суб'єкта, орієнтована на отримання достовірних знань про світ. Воно може здійснюватися у формі побутового, релігійного, міфологічного, художнього та наукового сприйняття.

Пізнання з точки зору філософського тлумачення – це душевна діяльність, результатом якої є знання про зовнішній та внутрішній світ в їхньому співіснуванні та закономірній послідовності. З очки зору психології, пізнання складається з низки психічних актів: відчуття, сприйняття, уяви та утворення понять та суджень. Основні питання теорії пізнання полягають в визнанні чи запереченні відповідності між нашими уявленнями та дійсністю, у встановленні джерел та змісту пізнання.

Результатом пізнавальної діяльності є знання – система набутих за допомогою понять про дійсний стан речей. У кримінальному судочинстві результатом є рішення у вигляді процесуального акту, що має правові наслідки.

Пізнання в кримінальному процесі, за визначенням Л.М. Карнеєвої, всебічна повна відповідність висновків слідства та суду про обставини злочину, винуватість особи, притягненої до кримінальної відповідальності, тому, що було в дійсності.

Пізнання в кримінальному процесі має притаманні лише йому ознаки:

- 1) пізнання здійснюється спеціальними суб'єктами, визначеними законом;
- 2) обмежене часом (темпоральна ознака);
- 3) види доказів визначені законом;
- 4) має посвідчуючий характер;
- 5) форми пізнання закріплені в законі та забезпечені державним примусом;
- 6) предмет пізнання є обмеженим⁶.

Відповідно до законодавчих вимог, методологія пізнання полягає у виконанні суто нормативних приписів. Так, ст. 237 КПК України окреслила коло питань, які з'ясовуються суддено при попередньому розгляді справи, а саме: «У справі, що надійшла від прокурора, суддя з'ясовує щодо кожного з обвинувачених такі питання:

- 1) чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла;
- 2) чи немає підстав для закриття справи або її зупинення;
- 3) чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог закону;
- 4) чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу;
- 5) чи не було допущено під час порушення справи, провадження дізнання або

досудового слідства таких порушень вимог закону, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду.

За клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб.

За клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено.

Прийнявши рішення про призначення справи до розгляду, суддя, відповідно до ст. 253 КПК України, повинен вирішити наступні питання:

1) про призначення захисника у випадках, коли його участь у справі є обов'язковою;

2) про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу;

3) про визнання особи законним представником обвинуваченого, потерпілого, відповідачем, представником потерпілого, позивача, відповідача, якщо рішення про це не було прийняте під час розслідування справи;

4) про визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов не був заявлений під час розслідування справи;

5) про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання, та витребування додаткових доказів;

7) про заходи щодо забезпечення цивільного позову;

8) про виклик у необхідних випадках перекладача;

10) про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні;

11) про день і місце судового розгляду справи;

12) всі інші питання, які стосуються підготовчих до суду дій.

За наявності підстав вважати, що в стадії судового розгляду відповідно до ст. 299 цього Кодексу будуть досліджуватися лише деякі докази або вони не будуть досліджуватися взагалі, суддя вправі викликати в судове засідання лише тих осіб чи витребувати лише ті докази, про допит чи дослідження яких надійшли клопотання від учасників судового розгляду.

Суддя не вправі відмовити учасникам судового розгляду у дослідженні в стадії судового розгляду доказів, якщо вони є належними і допустимими.

Відповідно до статті 324 КПК України, суддя, постановляючи вирок, повинен вирішити такі питання:

1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний;

2) чи має це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений;

3) чи винен підсудний у вчиненні цього злочину;

4) чи підлягає підсудний покаранню за вчинений ним злочин;

5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання підсудного, і які саме;

6) яка саме міра покарання повинна бути призначена підсудному і чи повинен він її відбувати;

7) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов, на чию користь та в якому розмірі, і чи підлягають відшкодуванню збитки, заподіяні потерпілому, а також кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на його стаціонарне лікування, якщо цивільний позов не був заявлений;

8) що зробити з майном, описаним для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна;

9) що зробити з речовими доказами, зокрема з грошима, цінностями та іншими речами, нажитими злочинним шляхом;

10) на кого повинні бути покладені судові витрати і в якому розмірі;

11) який запобіжний захід слід обрати щодо підсудного;

12) чи слід у випадках, передбачених статтею 96 Кримінального кодексу України, застосовувати до підсудного примусове лікування;

13) чи необхідно застосувати до підсудного заходи безпеки.

Перелік питань визначає, так звану, матрицю доказування, але пізнання є більш складним процесом, оскільки в результаті мають бути наповнені всі чаші сумнівів «судовим всебічним, повним та об'єктивним знанням». Наведені питання визначають напрями законодавчого пізнання (у рамках закону), однак, на нашу думку, судові пізнання є значно ширшим. Так, правове пізнання, яке не завжди співпадає з законодавчим, є відмінним від нього. Відповідно до Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁷ необхідно впроваджувати у судочинство України європейські стандарти, оскільки практика Європейського суду є джерелом права для України. Вказана позиція обумовлює застосування мірила європейського стандарту до чинного закону.

Соціальне пізнання (при розгляді резонансних справ) полягає у з'ясуванні значущості вчиненого злочину, його впливу на психологічний стан населення конкретної місцевості, значущості суспільних відносин, що постраждали в результаті злочину тощо. Результатом такого пізнання є прийняття рішення щодо обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, розгляд справи у закритому судовому засіданні, надання дозволу (або заборона) засобам масової інформації фіксувати судовий процес та транслювати у прямому ефірі тощо.

Спеціальні (атрибутивні) види пізнання складається з різновидів наукового пізнання, тобто у використанні широкого спектру спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Особистісно-корегуюче пізнання (релігійність, належність до певних неформальних організацій, наявність значного кримінального досвіду підозрюваного, обвинуваченого, підсудного), що застосовується при виборі найбільш оптимальної лінії поведінки з метою досягнення результату – при виборі тактичних прийомів, що застосовуються під час проведення судового слідства.

Особливим видом пізнання є соціально-оціночне сприйняття події, що досліджується, присяжними. Воно є суто віддзеркаленням побутово-психологічного результату впливу злочинної поведінки особи на свідомість присяжних. Таке пізнання не «деформоване» нормативними підходами, є більш аргументованим за своєю суттю.

Таким чином, судові пізнання у кримінальному судочинстві – це процес встановлення обставин, визначених законом для кожного етапу кримінального процесу, який складається з нормативного (законодавчого) пізнання, з правового (конвенційного) пізнання, спеціального (науково-атрибутивного), особистісно-корегуючого та соціально-оціночного, має своїми витокami законодавчі акти, конвенційні стандарти, наукові, культурологічні, психологічні та побутово-усталені витоки, що використовуються спеціальними суб'єктами, передбаченими кримінальним процесом України.

1. *Кони А.Ф.* Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. – Т.1. – М.: Госюриздателство, 1959. – С. 28. 2. *Аристотель.* Аналитики первая и вторая. – М.: Изд-во Московского университета, 1952. – С. 73. 3. *Постанова* Пленуму Верховного

Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (3-є вид., змін і доп.). – К.: Видавничий дім «Скіф», 2008. – С. 201.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//zakon.nau.ua/doc](http://zakon.nau.ua/doc)

5. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. // Голос України. – 2010. – №142.

6. Карнеева Л.М. Познание в уголовном процессе. Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lawtech.ru

7. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. // ВВР України. – 2006. – № 30.